

УДК 316.244

ПОЧАТКИ ГРОМАДЯНСТВА (генетична соціологія)¹

М. С. Грушевський

Уривки праці М. Грушевського, подані у цьому номері журналу, присвячені історичному огляду соціології: від її витоків до поч. XX ст. В українському науковому дискурсі, чи не вперше, М. Грушевський здійснив спробу систематизації соціологічного знання. Проаналізувавши соціологічні концепції XIX – поч. XX ст., автор заклав основи соціологічної історіографії на українських землях.

Ключові слова: становлення української соціології, позитивізм, натуралізм, психологізм, марксизм

Джон Стюарт Міль в своїй “Системі логіки” (1842) піддав ближшому розбору питання про метод дослідження соціальних явищ, поставлене Контом, і поставивсь прихильно до його постулатів. А Герберт Спенсер, оден з найвизначніших філософів нової доби (1820-1903) самостійно переробивши основні ідеї Конта², з далеко більшим апаратом відомостей з сфери органічного життя, з соціальних наук, і спеціально з етнології³, узявсь до будови нової системи соціології. З початку дав начерк “Соціальної Статіки” (1851), де вже ясно виступають основи системи, розвинені потім в студії про “Соціальний Організм” (1860) і положені в основу його грандіозної “Системи синтетичної філософії”, котру він почав публікувати з 1860 років, немов в розвиток ідеї “Курса позитивної філософії”. В ній Спенсер присвятив багато місця соціології⁴, окремо в співробітництві з кількома помічниками випустив серію томів “Описової Соціології”,⁵ і популярний виклад “Студіювання соціології” – загальні замітки про те, як належить

¹ Продовження. Початок статті див. у № 4. Зберігаємо дослівну мову тексту М. Грушевського “Початки громадянства (генетична соціологія)” видання 1921 р.

² Він заявляв навіть, що зовсім незалежно від ідей Конта почав свою працю; але вплив Конта на неї тим не менш очевидний.

³ Конт навпаки найсильнішим був в математиці і точних науках, але взагалі трагічні обставини його особистого життя і різні обгострені ними дивацтва рано припинили його працю над поширенням і поглибленням своїх відомостей, так що успіхи експериментальних наук в другій четверті XIX в. пройшли поуз нього.

⁴ Ся “система” зложила ся з таких частей, чи циклів: “Основні принципи”, “Основи біології”, “Основи психології”, “Основи соціології” і “Етіка” – разом десять томів, що виходили по малу протягом 30 літ (1862-1893). Перший том “Основ соціології” (Principles of sociology) вийшов 1876 р., третій в 1893.

⁵ В сеї колекції – Descriptive Sociology or groups of sociological facts, вийшло 8 томів (1873–1881); вона зісталась незакінченою (поодинокі томи присвячені Англії і Франції, народам азійським і американським, і племенам примітивним: “найнищим”, lowest

підходити до сих студій. Всіми сими працями і своїм великим авторитетом він значно посунув соціологічні студії, і незалежно від слабших сторін свого методу дав могутній імпульс розвитку нової науки – так що властиво від Спенсерових праць, від його “Основ Соціології” особливо, можна рахувати існування соціології як конкретної науки. Тому мусимо спинитись над тим головнішим, що він вніс сюди¹.

Перед усім треба під черкнути се, що Міль і Спенсер внесли важну поправку в Контову систему наук, вказавши на важне значіння психології в досліді суспільного життя. У Конта, котрий мішав її з т. зв. френологією (теорією про залежність психіки людини від форми черепа), психологія фігурувала як галузь фізіології, чи біології, з доволі скромною і неясною ролю. Міль і потім Спенсер визначили сій науці місце між біологією і соціологією, як фундаментови соціології, і в реальнім переведенню своєї системи генетичної (чи динамічної) соціології. Спенсер так багато дав місця психології примітивної людини, її віруванням і світоглядом, як основі соціальних форм, що його “Основи Соціології” дійсно являлись органічним продовженням “Основ психології”².

При тім все він виходить з психології людської одиниці, і вважає можливим соціологічну систему виводити апріорно, дедуктивно: в психологічних прикметах примітивної людини знаходити принципи соціальної організації. Зближуючись з Контом в тім, що рішаючу ролю в соціальній конструкції признаєть ся духовним функціям людини, Спенсер рішучо розминаєть ся з ним в сім признанню основного значіння одиниці. Тим часом як у Конта, який стояв під впливами французької реакції першої половини XIX ст., головне значіння має людський колектив, суспільство, яке розвиваєть ся по своїм власним законам, опановує людину зараз же за межами сімі і вповні підпорядковує своїм інтересам, – Спенсер зістаєть ся вірним індивідуалізови старої англійської ліберальної “натуральної” свободи, клясично сформульованої Адамом Смітом. Обстоює “природні права” одиниці, її рівноправність і свободу від регламентації держави, від

gases). Накликування до продовження сеї праці спільними силами етнологів і соціологів, щоб мати для людських пород щось подібне як Бремове “Житє звірів” для звірят, досі зістались без успіху. Тому приходиться звертатись і до старійшої колекції, в котрій також і описовій соціології уділено було багато місц. Се *Anthropologie der Naturvolker* Т. Вайца (Th. Waitz), її вийшло 6 томів в 1859-1870 pp.: народи Африки, Америки й океанських островів (останній том оброблений Герляндом), який випустив і нове виданне, 1877). Новійша систематика описового матеріалу зроблена була французьким етнологом Шарльом Летурно в ряді монографій, вчислених в показчику літератури. Але вони займають посереднє місце між систематикою матеріалу і порівняльними студіями, і тому властиво не вдоволяють ні одному ні другому завданню.

¹ Краща праця про Спенсера: David Duncan, *The life and letters of H. Spencer*, London, 1908. Короткий витяг з його праць (за виїмком тих, що вийшли пізнійше): F. H. Collins, *An Epitome of Synthetic philosophy*, London, 1889. Детальний переклад Спенсерових соціологічних ідей і їх рефлексів в пізнійшій літературі, з критичною оцінкою, в згаданій праці Барга (с. 10).

² Новійша дискусія на тему систематики наук в *Anales de L'Institut intern. de Sociologie* XIII (1911).

деспотії суспільності. В своїй “Соціальної Статіці” він так формулює сей свій основний принцип (проголошений Льюком): “кожда людина має право на повну свободу уживання своїх здібностей без нарушення такої ж свободи, яку має кожда инша людина”, і з незначними відмінами сей принцип повторується потім в його пізнійшій системі. Правда, своїх “Основах Соціології” (§ 10) він признає факт обопільного впливу: не тільки людських одиниць на суспільність, але й навпаки – суспільності на людські одиниці. Тим не менше в конкретнім переведенню своєї соціологічної концепції він зістається на ґрунті дедукції соціальних відносин з індивідуальних прикмет людини.

Се приводило його до суперечности з біологічним принципом, положеним в основу сеї концепції – власне з поглядом на людське громадянство як на організм, що становить другу основну прикмету соціологічної системи Спенсера. В своїх соціологічних студіях він стояв під дуже сильним впливом перших реальних поступів біологічної науки в дослідах над органічною тканиною, над клітиною як живим атомом органічної будови рослин і звірят, і зв’язаною з тим системою “фізіологічного поділу праці” в живих організмах. Відкриття в сій сфері, зроблені 1820-х р., 30-х і 40-х рр., дали напрям сій провідній ідеї Спенсера про громадянство. Він викладає її вже в першій своїй праці про соціальну статіку, обґрунтовує в спеціальній студії про “Соціальної Організм”, і потім кладе в основу своєї соціологічної системи, переводячи аналогію між соціальною людською будовою на різних степенях її розвитку, з ріжними родами організмів. Гадка сама по собі стара: всі ми знаємо латинську байку, вложену в уста представника римської аристократії в науку, збунтованому плебсови, про подібність людського громадянства до людського тіла, в котрім ріжні класи і групи сповняють ріжні функції і тільки в своїй кооперації можуть задовольняти свої інтереси. З новітших “політиків” сю аналогію розвивав напр. Гоббс. Але перший Спенсер, оперуючись на даних біології, поспробував глибше і детальніше використати сю аналогію. Прирівнюючи людську родину до живої органічної клітини, наростання соціальної організації з “орди” до “племени”, з “племени” до “народу” порівнював він з біологічним ростом організму, зверхні покрову тіла – з оборонною воєнною організацією примітивної скупини, внутрішню тканину (ентодерму) з внутрішньою мирною організацією, зверненою на добування всього потрібного для життя, і т.д.

В звязку з таким біологічним, натуралістичним розумінням громадянства і його розвою, що являєть ся характеристичною прикметою Спенсерової соціологічної концепції стоїть проклямований, або краще сказати – розроблений ним спеціально в приложенню до соціального людського життя – закон еволюції. Се закон світового життя, неорганічного і органічного. Лямарк його проголосив приложенню до органічного життя, як вічний перехід від простішого до складнішого. Спенсер бачить його так само і в механічнім руху всесвіту, і в органічнім житю, починаючи від його найнижших форм, і в соціальних формах людського життя, в духових його проявах. Се нова більш загальна, більш універсальна формула того, що Конт формулював як загальний закон прогресу в людським громадянстві. Закон сей витікає з загальної тенденції постійного приноровлення (припасування) внутрішніх відносин до зовнішніх, а виявляєть ся в неустанній диференціації й інтеграції, або инакше – в постійнім поступі необднаної одностаїности в напрямі до внутрішньо обднаної і звязаної ріжнородности. Доклад-

нійше – се вічне прогресованне механічно звязаного агрегата більш-менш однородних гомогенних складників до внутрішньо звязаної системи урізномірних складових частин. Коротко – від агрегата до системи. В сфері механічній чи біологічній і так само в сфері людського соціального або культурно-духового життя: в мові, в творчості, в науці, всюди Спенсер бачить повторенне сього принципу: нестійности однородного (*instability of the homogeneous*) і його нестримної тенденції перетворення в суцільну різномірність виразно відокремлених, але внутрішньо звязаних частей (*First Principles* § 127 і дд.).

Се натуралістичне розумінне соціального процесу і трактуванне суспільности як організму, на основах біології, зробили сильне вражінне на сучасників. Доба стояла під знаком біологічних інтересів; дослідники і ще більше – широкі круги громадські захоплювались ними. Великі відкриття Уолеса і Дарвіна, що ствердили принцип еволюції, виставлений Лямарком, фактами більш яскравими і проречистими, а головно – були піднесені громадянству Дарвіном з такою геніяльною ясністю і логічністю, в багатьох пунктах відповідали Спенсеровим концепціям, потверджували їх біологічними фактами, а і ще більше – психологічно їх підтримували¹. Спенсер, виступаючи з своєю першою соціологічною працею за кілька літ перед появою “Походження пород” Дарвіна (с.245), виходив з еволюційних тем Лямарка, - не так різких і натуралістично-неприміруваних (Ламарк стояв на принципі активного пригноблення одиниці до оточення, своєю працею і уживаннем своїх органів, тим часом як Дарвін висував стихійну силу природного добору, через автоматичне виживанне одиниць, випадково наділених природою якоюсь прикметою, корисною в боротьбі за існуванне). Тим не менш уже в тій першій праці Спенсер дуже різко під черкнув улюблений пізнішими дарвіністами принцип боротьби за існуванне, як у звіринім так і в людськім житю, а також і природного добору – того, що він до появи Дарвінового твору називав “дисципліною природи”, а потім прийняв Дарвінів термін “*natural selection*”, і ці ідеї мали потім великий вплив в розвою соціологічної гадки.

Тим часом як Дарвін, та й інші натуралісти по спеціальности взагалі дуже не скорі були переносити зроблені ними біологічні помічення на далеко складніші людські соціальні відносини, - навпаки (як сам Дарвін) виразно відрізняли біологічну базу людського громадянства від дальшої етичної еволюції його² - Спенсер і його однодумці були далеко рішучійші в своїх соціологічних виводах з сих біологічних помічень. Уже в своїй першій праці, вважаючи принцип природного добору користним для суспільности, тим що він усуває нездібних, укорочує їм страждання і запобігає передачі потомству їх нездібностей, Спенсер відкидав всяку опіку держави чи громадянства над слабими і непристосованими, і ще з більшою рішучістю виступав в своїх пізніших працях против всякого примішування етичних мотивів до соціальної організації. Подібний вплив – опозиції всяким ідеалістичним концепціям, щоб вони не замасковували ясного і

¹ Нагадаю дати головніших з соціологічного погляду праць Дарвіна: *Origin of species by means of natural selection* 1859 р. *The variations of animals and plants under domestication* 1868. *The descent of man, and selection in relation to sex* 1871. *The expression of the emotions in man and animals* 1872.

² *Походження людини*, ч. III, гл. 21.

твердого біологічного процесу і не засмічували його впливів всякого роду перепонами, – “дарвінізм” робив і на багатьох інших дослідників, які обстоювали необхідність і неминучість боротьби за існування в її найбільш грубих і неприкрашених формах, включно до аполіогії війни, як корисної форми натурального добору¹.

І от ця натуралістична концепція Спенсера, і спеціально – його органічна теорія суспільности в цих біологічних настроях знаходить відгомін, спочуте і дальшу розробку. Цілий ряд визначних соціологів – як Шефле і Лілієнфельд в німецькій літературі, Фульє, Узуле, Вормс в французькій постарались повніше розвинути вказані Спенсером аналогії суспільности з живим організмом, усунути допущені ним крайности (як його незвичайній індивідуалізм, негодія суспільного колективу як творчої організаційної, регулятивної сили, і т.и.)² Але і в цих поправлених формах метод студіювання громадських відносин і його еволюції за помічю аналогії з організмами не стає певнішим знярядом соціологічного досліду. Критики справедливо вказують в цих приподобленнях натягання, перемішання подібностей органічної будови з подібностями функціональними, і т.д. Всі ці дані Спенсером і його наступниками порівняння мирного правління з симпатичними нервами, а воєнного – з хребетними, воєнної організації з поздовжними м'язами, а економічної з поперечними, можуть мати всякий інтерес³ - але за підставу до якихось виводів чи постулатів в сфері соціальної статіки і динаміки їх брати дуже ризиковано. Досить сказати, що напр. Спенсер, як серйозний аналітик, сам не міг рішити, що взяти в сім людським організмі за органічну одиницю, котра б відповідала клітині звіриноного організму: чи окрему людину, чи сімю, чи людську скупину, і кінець кінцем ухопив ся за компромісну гадку Генрі Мена, що одиницею, в стариннім суспільстві була сім'я, а в суспільстві новім – людська одиниця (P.S. §320). Коли вже в такому основнім питанню не можна сказати нічого певного, і приходить ся для такої основної, незмінної річі як клітина брати раз людську одиницю, другий раз людський комплекс, то яка вже постійність і точність можлива буде в виводах з таких хитких преміс?

Глибше і позитивніше значінне для розвою соціологічного мишлення мала ідея еволюції, приложена до соціологічних явищ і послідовно переведена Спенсером в

¹ Оцінка сього “соціологічного дарвінізму” який не треба змішувати з дарвінізмом природничим, напр. в працях: Н. Ziegler, Die Naturwissenschaft und die sozialdemokratische Theorie, Stuttgart, 1894. А. Ruppin, Darwin und Sozialwissenschaft (Natur und Staat, II). Jena, 1903. Р. Kropotkin Die gegenseitige Hilfe, 1904. J. Novicov, La critique du darwinisme social, Paris, 1910, etc. Особливо спопуляризував і звольгаризував сей “дарвінізм” Фр. Ніче (Nietzsch) своєю проповіддю Übermensch-івства. В соціології одним із найбільш неблаганних оборонців “соціал-біологічного” напрямку виступив Schallmayer, Vererbung und Auslese in ihrer sociologischen und politischen Bedeutung, Jena (2 вид. 1910). Новіша праця на сю тему F. Meyer-Leyer, Die Zähmung der Normen (див. показчик).

² Див. в показчику літературиб Лілієнфельд: Гадки про соціальну науку будучности. Шефле: Будова і жите соціального тілаб Узуле: Сучасне громадянство, Фульє Сучасна соціальна наука, Вормс : Організм і громадянство.

³ Детальний перегляд всіх цих аналогій і оцінка їх в книзі Барта, який сам стоїть на тім, що громадянство се організм, але духовий (geistiger Organismus).

його “Системі”. Вона була підтримана з одного боку дарвінізмом, з другого боку – з ними хронологічно зійшлась і оригінально комбінувалась інша могутня еволюційна концепція – матеріялістичне розуміння історії Маркса і “марксистів”.

Вона видвигнула на перший план і розвинула ту другу серію соціальних факторів, котру поруч ідейних (психологічних) поставив був, і навіть схильний був надати їй переважну роль Сен-Сімон¹, а лишив на другім пляні Конт, видвигнувши на перший організаційну роль ідей². Карл Маркс, який взагалі багато взяв з ідеології Сен-Сімона також рідко і односторонно, як се зробив Конт з фактором психологічним, розвинув в систему діланне фактора економічного. Сен-Сімон, який відчув значінне обох, але не вмів скомбінувати в одній суцільній системі впливи обох сих категорій соціального процесу, зістав ся праотцем обох сих методів толкування соціального розвою – з тенденцій ідейних (психологічних) і матеріялістичних (економічних), які й досі ще не знайшли вдоволяю чоґо сінтеза в соціологічній науці. Против Контвої концепції ідеї, як останнього регулятора “соціального механізму”, Маркс виставив ще льогічніше, з усею послідовністю гегеліянської виучки сконструовану і переведену теорію залежності соціального процесу від організації продукції. В його полемичній статті против Прудонвої *Systeme des contradictions economiques*, написаній 1847 р., пять літ після закінчення Контвого “Курса позитивної філософії”, ми стрічаємось уже з сими далекосяглими афорізмами, які провіщали нову систему соціологічного мислення: “Люде які укладають соціальні відносини відповідно до своїх способів продукції, так само укладають прінципи, ідеї й категорії відповідно своїм громадянським відносинам”. “Ручні жорна дають суспільність феодалних поміщиків, паровий млин дає суспільність індустріяльних капіталістів”. “Політичне так само і цивільне право тільки проклямують і протоколюють волю економічних відносин”.

Дванадцять літ пізніше в оден рік з появою “походження пород” Дарвіна, сього еванґелія біологічної еволюції, проявляєть ся не менша важна для дальшого напрямку соціологічної мисли делярація того, що потім, в устах Енгельса, дістала свою пізнійшу назву “матеріялістичного розуміння історії”, або історичного матеріялізму – назва безсумнівно дуже мало відповідна, але кращої для неї так і не видумано: пропоновано такі назви як “історичний економизм”, “економічне”, або “технічно-економічне розумінне”, - але кінець кінцем імя не має особливого значіння. Важкий був зміст нової формули, висловлений досить ясно і недвозначно в передмові до книги Маркса “Критика політичної економії”, випущений в 1859 р.:

“В соціальній продукції свого житя люди підпадають певним, необхідним, від їх волі незалежним відносинам, відносинам продукції, які відповідають певній стадії розвитку їх матеріяльних продукційних сил. Сума відносин продукції творить економічну структуру громадянства, реальну базу, на котрій потім підіймаєть ся юридична і політична надбудови, і їй (сій базі) відповідають певні форми соціальної свідомости. Форми продукції матеріяльного життя дають напрям соціальному, політичному і духовому житю взагалі. Не мишленне (свідомість) людини рішає про її бутє, а навпаки

¹ Див. вище с. 11–12.

² Хоча в аналізі нової доби європейської історії не витримав сей теорії див. вище с. 17.

– її соціальне бутє рїшає про її мишленне. На певнім ступени свого розвою матерїальнї продукційнї сили попадають в конфлікт з сучасними продукційними відносинами, або – відносинами власницькими (се тїльки юридичний вираз для них), в котрих вони обертались – тоді настає революція. З переменою економичної підстави змінюєть ся вся велетенська надбудова, чи повільнїше, чи раптовнїше. Оглядаючи сї зміни треба все розрїжнати сю матерїальну зміну, котру можна констатувати чисто по природничому, - форми юридичнї, політичнї, релїгїйнї, мистецькї або фїлософичнї – взагалї ідеологичнї, де люди свїдомї сього конфлікту і його поборюють.”

В пїзнїшїй праці (Капітал, т.1) читаємо таку характеристичну примїтку, яка може служити до зрозумїння сеї провідної гадки, котра так і не знайшла докладнїшої своєї деталїзації в працях Маркса:

“Дотеперїшня історїографїя дуже мало вистудїювала розвій матерїальної продукції, себ то підставу всього суспїльного житя, а з тим і всеї дійсної історїї, - але принаймнї передісторичнї часи подїлено на періоди – камінний, бронзовий і залїзний, на підставї природничих, а не так званих історичних дослїдїв, на основї такого матерїалу як інструменти і зброя”.

З сього можна собі приблизно уявляти, як представлялась Марксове “Дїйсна історїя марїяльного розвитку людства”, а з тим і всеї юридичної і культурно-історичної надбудови. На жаль нї він сам нї хтось з ближших його одностумцїв не поспробував зложити таку історїю, нї навїть – ширше і послїдовнїше виложити і умотивувати сї погляди, поданї в таких локоничних афорїзмах¹.

Скінчилось, як знаємо, на популяризації Енгельсом праці Морганя, яка дала огляд перших ступенїв соціального розвитку не стїльки з економичного, скїльки біологичного становища – як признав се сам Енгельс². Під впливом спенсерївського натуралїзму “марксистнї” на місце еволюції форм “матерїальної продукції” видвигнули як основну рухову силу соціальної еволюції економичнї антагонїзми витворенї розвоєм власности, і клясову боротьбу, ними викликану. Дуже правдоподїбно, що на сю теорїю вплинула Спенсерова концепція, розвинена в його “Статїці”, – але безсумнївно, що розвинена Дарвіном перспектива одвічної боротьби за істновання в звїриному свїті рїшучо вплинула на поглибленне сеї концепції й її перенесенне в основу розумїння соціального процесу. “Дарвінізм” і “марксїзм” переплили ся в розвою дальшого соціологичного мишлення нерозлучно. Ось як характеризує сей процес італїйський соціолог Енріка Ферї в своїй книгї : “Соціалїзм і сучасна наука (Дарвін-Спенсер-Маркс)”: “Дарвінізм пояснив весь механїзм зоологичного розвитку родїв боротьбою за істнуванне. Так

¹ “Справедливїсть вимагає додати”, завважає оден з найвїрнїших прихильникїв сеї марїялістичної концепції – А.Льорїа, “що обидва письменники (Маркс і Енгельс) виставили – сей новий напрям соціологїї – скорше як догмат, не шукаючи для нього солїдних і позитивних доказїв. Вони лишили свою тезу абсолютно також без якогось логичного оправдання і за краще вважали загородити ся неприступним валом аксіом. В сїм – принагідно кажучи – лежить рїжниця, або ґрунтовна низ шість провідникїв нової соціологичної школи в порівняннї з основоположниками попередньо обговорених напрямїв” (контївського і спенсерївського)

² Див.инше, с. 38

само марксівський соціалізм звів механізм соціального розвитку до закону класової боротьби, і не тільки вказує на нього як на укритий імпульс і одинокий науковий ключ до історії людства, але дивить ся на нього як на ідеал і неминучу норму політичного ідеалізму.”

Якоїсь визначної соціологічної системи, написаної з становища “історичного маріалізму” властиво нема й досі. Найновішим виразом його вважаються праці італійського професора Ахіля Льорії, - резюмовані в короткім і доволі поверховнім курсі соціології, що завдяки сьому своєму матеріалістичному освітленню здобув велику популярність і був переложений на різні мови¹. Праці ці написані з вище вказаного становища класової боротьби і антагонізмів, викликаних власністю.

Але не виливши ся в якусь конкретну систему ідей матеріалістичного чи економічного розуміння історії пішли широко в науковий оборот і сильно скріпили ті тенденції до висвітлення економічних факторів політичних і соціальних процесів, які й незалежно від марксізму підіймали ся з різних сторін. Особливо се помітно було в науковій німецькій літературі, де так глибоко закорінені були ідеалістичні толкування історичного розвитку, ще раніше від Контової системи, в добір розвитку філософського ідеалізму. Ідеї Конта про потребу створення нової соціологічної науки не знайшли тут відгомону, так як у Франції, Англії й Америці, тому що тут була вже аналогічна “філософія історії”, побудована, як і Контова система на принципах панування ідей і прийнята досить широко. Уже при кінці століття, на міжнародньому паризькому конгресі “научання соціальним наукам” 1900 рік німецький економіст Лексіс констатував, що “соціологія в Німеччині ще не здобула того місця, яке б їй належало, і тут скептичними очима задивлюються на її сферу, завдання, методи: все се ще мусить бороти ся з критикою.” І Льорія, в пердмові до німецького видання своєї соціології (1901 рік) цитуючи сю заяву, потверджував з свого боку індиферентне, або й негативне становище німецьких учених “до того блискучого руху, який викликала соціологічна думка в Західній Європі й Америці, та висловлював жаль, що своїми студіями історичними та суспільно економічними-розвиненими в Німеччині більш ніж де, вона не підтримує і досі нової науки.

Потреба певного синтезу наук, які займають ся різними сторонами суспільного життя: суспільна економія й історія господарства, історія культури й історія права, філософії, релігії – себто того що Конт означав як завдання соціології: координації соціальних наук в вишуканню законів соціального розвитку, - в Німеччині відчувала ся живо. Але підходе до сього синтезу робились тут не стільки згори дорогою автономної соціологічної науки, стільки від тих соціальних наук, які з різних сторін приходили до основних проблем соціальної статіки і динаміки, вживаючи Контової термінології. Потреба студій, які б об'єднували досліди в різних сферах соціального життя і досягнені ними результати, уявлялась все ясніше: мусіли вестись студії над людською суспільністю яко такою, а сумованне самих результатів, досягнених поодинокими соціальними дисциплінами, їх не могло заступити. Але все таки переважав і переважає в Німеччині таки й досі сей напрям студій – від поодиноких дисциплін.

¹ Див. в показчику літератури.

І от не входячи в бібліографію сеї величезної літератури, яка розвинулась тут протягом останнього півстоліття (почасти вона вказана низше, в показчиках літератури), я хочу тут під черкнути, що під зазначеними вище впливами теорії біологічної еволюції, з другого – рефлексій історичного матеріалізму, старі улюблені підходи німецької історично-філософичної думки до соціального процесу від філософії, релігії, культури, права переходили все більше на ґрунт економічний, студій народного хазяйства. В сім напрямі випливали з одної сторони – все плідніші досліди над історією господарства, з другої порівняні студії права й культури, які втягали в свою сферу все більші запаси етнологічного матеріалу. Поява німецьких колоній з кінцем XIX в. й розширення заморських інтересів незвичайно сильно вплинуло в сім напрямі. Не без значіння були також і підчеркнені вже Марксом, в наведеній цитаті, нові методи історичного дослідження принесені преісторію: дослідження, які велись, в залежності від прикмет матеріалу над формами продукції перед усім. Всім отсим пояснюється що хоч соціологія як така не стала модною наукою в Німеччині в XX ст., то для в'яснення соціального процесу (генетичної соціології) зроблено там в останніх десятиліттях не менше, а навіть більше ніж в літературі англійській і французькій, - з становища не тільки старого ідеалістичного, або психологічного як його краще буде назвати, але також із становища економічного.

Психологічний напрям видивгнений Контом, не здавав своїх позицій. У Франції він був підтриманий цілим рядом блискучих праць по історії культури, таких як Тена – в історії літератури, Фюстель Кулянге – в історії соціальної; в соціології мали визначний вплив особливо праці Тарда – висунені ним принципи повторювання, імітації і сугестії¹. В Англії сей психологічний напрям був розвинений в цілім ряді праць по історії примітивної культури – Леббока, Тейлора, А. Лянга, а з новішими часами Фразера – найвизначнішого з сучасних дослідників психології вірувань. В Німеччині нові дороги сим студіям вказала часопись заснована 1860 р. двома дослідниками – одним філософом, другим лінгвістом для висвітлення соціальної психології в тіснім звязку з порівняним язикознавством². Він був підтриманий особливо Вільгельмом Вундтом, фундатором новішої експериментальної психології.

Натураліст фізіолог по спеціальности він дав нову систему психології на фізіологічній підставі вернувши при тім спеціальну увагу на аналогії психології звірят і людини – особливо на їх соціальний інстинкт³. Переглянув на сій основі закони люського мишлення (Льогика, 1880-3), потім зайнявся аналізом і історією моральних і релігійних ідей, та мовою як виразом психічного життя. Одна за другою вийшли його великі праці: Етіка (1886), Система філософії (1889), а з кінцем 1890-х рр. він приступив до великої праці про психологічні підстави еволюції мови, включивши її

¹ Див. в показчику праці Тарда, Ле-Бона, і новішу книгу Бошара: пробу “тардиста” привести до згоди сі погляди з економічним толкуванням історії.

² Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, herausgegeben von M. Lazarus und H. Steinthal, вийшло двадцять томів з 1860 по 1890 р.

³ Vorlesungen über die Menschen und Tierseele, 1863, два томи, Grundzüge der physiologischen Psychologie, 1874, Untersuchungen zur Mechanik der Nerven und Nervenzentren, 1871 і 1876, 2 томи, Grundriss der Psychologie, 1896.

в свою систему “соціальної психології”, яка перейшла потім в систему динамічної соціології на психологічній підставі. Сей великий твір – третя велика система динамічної соціології, після Контової і Спенсерової, носять назву “Народної психології” (Volkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte). В 1900 р. вийшла перша частина, присвячена мові, в 1905-6 рр. друга – “міт і релігія”: в нових виданнях, вони розрослись на шість великих томів, присвячених психологічній еволюції людини (томи перший і другий – мова, третій – мистецтво, четвертий, п’ятий і шестий – міт і релігія). Мабуть з огляду на таке розростання сеї праці Вундт перервав її, щоб дати соціальний, більш популярний начерк цілої еволюції людства зі своєї “народно-психологічної” точки, погляду, так би сказати – не в прямовісних (вертикальних) прорізах, а в горизонталях – характеризуючи людське життя по епоха з погляду матеріальної і духовної культури та соціальної організації. Так появились в 1912 р. його “Елементи народної психології”, або як краще характеризує цю книгу під титул: “основні лінії історії психологічного розвитку людства”¹ - книга цінна масою цікавих помічень і узагальнень.

Після сього Вундт звернувся до продовження свого великого курсу і випустив у 1917 р., як сьомий і восьмий томи своєї “народної психології”, огляд соціального розвитку людства (Gesellschaft) в трьох стадіях: примітивної суспільності (Urgesellschaft), племінного життя (Stammesgesellschaft) і державної організації (politische Gesellschaft).

За сим пішов том спеціально присвячений психології юридичних відносин (“Право” т. IX) і нарешті торік (1920) зявивсь останній (X) том: “Культура й історія”, огляд матеріальної і духовної культури й аналіз їх еволюції в відносинах до соціального і духовного розвитку.

Сим укоронував старий, майже дев’яностолітній мислитель свою довгу і плідну роботу за кілька місяців перед смертю. Як синтез праці в різних напрямках надлюдським життям, останній його курс являть ся незвичайно цінним, і незважаючи на певне ослаблення ясності і прецизії мисли, помітне в останніх томах на деяку многословність і розтягненість викладу що може знеохочувати читача, він заслугує пильного студіювання. Я в дальшій викладі не раз буду звертатись до його поглядів і формул – хоч часто розминатиму ся з ними, з огляду на певну односторонність преміс і виводів шановного філософа. Матеріальну, економічну сторону соціального процесу він занадто упосліджував, а в поглядах на політичну еволюцію стояв під впливами упертих юридичних поглядів. Та характеризувати його теорій тут не буду, через те що у відповідних місцях ще не раз спинятимусь на його поглядах як останніх пробах синтезу дотеперішніх наукових дослідів.

¹ Вундт родив ся 1832 р. і 1857 р. почав свою академічну діяльність; умер 2 жовтня 1920, на 89 році життя. Монографія про його наукову роботу з нагоди сімдесятиліття його життя: Eisler, Wundts Philosophie und Psychologie in ihren Grundlehren, Leipzig, 1902.

THE BEGINNINGS OF CIVICNESS (genetical sociology)

M. Hrushevskyi

Fragments of the proposed article deal with the historical review of Ukrainian sociological discourse: from its sources to beginning of the XX century. M. Hrushevskyi carried out the attempt of systematization of sociological knowledge. Analysing sociological conceptions of XIX century author pawned bases of sociological historiography in Ukraine.

Key words: the foundation of Ukrainian sociology, positivism, naturalism, marxism

НАЧАЛА ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ (генетическая социология)

М. С. Грушевский

Отрывки труда М. Грушевского, опубликованные в этом номере журнала, посвящены историческому обзору социологии: от истоков ее возникновения и до нач. XX в. В украинском научном дискурсе, впервые, М. Грушевский осуществил попытку систематизации социологического знания. Проанализировав социологические концепции XIX – нач. XX ст., автор заложил основы социологической историографии на украинских землях.

Ключевые слова: становление украинской социологии, позитивизм, натурализм, психологизм, марксизм

Стаття надійшла до редколегії 20.05.2011

Прийнята до друку 18.06.2011